

Kényszerpálya mint megoldás — A székesfehérvári evangélikus ingatlanok sorsa a gyülekezeti döntések tükrében (1945–1969)

Kovács Eleonóra

Magyar Nemzeti Levéltár, Tudományos Igazgatóság — PhD, főlevéltáros

A székesfehérvári evangélikus gyülekezet ingatlanjainak története és megteremtésük-megtartásuk gondja, illetve ennek a közösség életére gyakorolt hatása jóval 1945 előtt kezdődött, és nem túlzás azt állítani, hogy — jóllehet már nem az egyházé egy részük — ma is tart. A telkek és épületek sorsa elválaszthatatlan egymástól, s a tanulmányban részletezendő kényszermegoldás során is összefonódik, egyikből következik a másik.¹

Hogy az államosítás során miért voltak nagy veszteségei a fehérvári evangélikus gyülekezetnek, s miért kényszerült olyan döntésekre, amelyek eredményeképpen templomán kívül mindent elveszített, ennek oka részben a közösség kis létszámában keresendő. Ehhez járult az a tény, hogy már a gyülekezetalapítástól folyamatosan erőn felül kellett fáradozniuk az ingatlanok érdekében. Mindez csak hatványozódott az államosítás idején, váratlan fordulatot hozott a '80-as évek közepén, és utóhatásai a rendszerváltás után is befolyásolták a gyülekezet sorsát.

A korábbiakban a székesfehérvári gyülekezet történetére vonatkozó kutatások inkább csak áttekintően, összegzően szóltak a közösség történetéről, leíró, tényfeltáró, kevésbé értelmező-értékelő módon. E tanulmány a korábbi kutatások kiegészítése folytán már több olyan összefüggés bemutatására is vállalkozik, amely korábban — terjedelmi vagy a hiányzó adatok okán — nem valósulhatott meg.

Előzmények és háttér

Székesfehérvár a 16. században a lutheri reformáció egyik erős központja volt, ám ez a török hódoltság után a visszájára fordult. 1703-ban visszakapott kiváltságaival párhuzamosan a város lakosságának összetétele is megváltozott. A felekezeti szabályozásra az 1703-ban a város-

¹ A tanulmány csak az anyaegyházköztség főbb ingatlanjait tárgyalja, nem terjed ki a leánygyülekezet és a szórványok ingatlanjaira.

nak adott *Diploma Leopoldinum*ként² ismert kiváltságlevélben került sor. A városi magisztrátus kapott felhatalmazást arra, hogy eldöntse, kik telepedhetnek le Székesfehérváron, és kik kaphatnak polgárjogot. Nem csupán nemzetiségre, de felekezeti hovatartozásra is kiterjedt a szabályozás. Innentől kezdve egyértelmű volt, hogy a protestáns jelenlét inkább csak ritka kivétel; például foglalkozásuk okán voltak jelen nem római katolikus vallású lakosok. Ehhez járult, hogy a hajdani koronázóváros sokáig kereste funkcióját, törekedett ismét szakrális központtá válni, ami 1777-ben, a püspökség megalapításakor részben sikerült is.³ Ez maga után vonta, hogy egy római katolikus püspöki székhely és katolikus többségű város, ha tudomásul is veszi, de nem támogatja protestáns egyházközségek létrejöttét.

Mindez a 20. századra annyiban volt hatással, hogy később sem tudott megerősödni olyan nagy létszámú evangélikus közösség, amely akár anyagi téren, akár létszámában, akár kapcsolati tőkéjét tekintve jelentős erőt képviselt volna, így érdekérvényesítő képessége is gyengébb volt, mint a nagyobb létszámú felekezeteké. Mindezek mellett — több egyházközségi dokumentum hangvétele is azt mutatja — lelkészeik is inkább a békés utat, a közkedveltség, elfogadottság, a város mindenkori vezetésével és a többi felekezettel való kooperáció útját választották, egyetlen lelkész (Irányi Kamill) kivételével, akinek időszaka politikailag is kivételes volt.

Lelkészek és presbitérium

Irányi (1914-ig Matyuga) Kamill⁴ (sz. 1890. december 28.) 1925–1944 között volt a székesfehérvári egyházközség parókusa. Jelentős energiát mozgósított a közösségben, az ő időszaka a templomépítés kora, számos egyesület és közéleti esemény kötődött ekkor az evangélikusok nevéhez, és létszámuk is nőtt. Működésével a korábbiaktól eltérő gyülekezetszervezés kezdődött. Nem a szelíd, ám szilárd állhatatosság, inkább a harcos protestáns szellem felélesztése jellemezte. Politikus alkat volt, figyelte az országos viszonyokat is, és nem csupán az evangélikusság fogalmában gondolkodott, hanem a magyarság kérdését, a haza sorsát is nagy intenzitással figyelemmel kísérte. Az evangélikus öntudat fejlesztését is fontosnak tartotta. A második világháború alatt 1945. január 15-től a II. honvéd kerületi parancsnokságnál mint protestáns vezető lelkész szolgált. 1945-ben háborús bűntett vádjával perbe fogták, s három év börtönbüntetésre ítélték.⁵ 1948-ban szabadult a börtönből, 1951. június 15-én hunyt el Budapesten.

Személye — függetlenül a per igazságtartalmától és a valóság árnyalt voltától — megnehezítette lelkészi utódjának működését. Nem használt az ügynek, hogy Irányi kapcsolatban állt Toldi Árpáddal, Fejér vármegye és Székesfehérvár nyilas főispánjával, szolgálaton kívüli csendőr alezredessel. Toldi evangélikus volt, így a lelkész ki sem kerülhetne volna a vele való összeköttetést. Személyében először került evangélikus vallású személy főispáni székbe Fejér

² Nem azonos az I. Lipót által 1691-ben kiadott *Diploma Leopoldinum*ként ismert (Erdély számára kiadott) kiváltságlevéllel. Székesfehérvár szabad királyi város nagy titkos függőpecséttel megerősített diplomája 1703. október 23-án kelt, Bécsben. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Királyi Kancelláriai Levéltár. Libri Regii – A 57 – XXVII. kötet. 7–13.

³ Lásd erről: Kovács 2012.

⁴ Személyéről bővebben: Kovács 2005: 74–91, 92–96, 125–126. Ügyével kapcsolatban még vannak fehér foltok, de egy folyamatban lévő kutatás adhat válaszokat.

⁵ MNL-FVL-XXV.2. Nb. 231/45., 871/1948. V-117944.

vármegyében. Toldi hangsúlyozta, hogy még csak „hivatalból” sem katolikus, beiktatási istentisztelete az evangélikus templomban zajlott.⁶ (Ebben az időszakban a korábbi vármegyei és városvezető elit sérelmei, valamint a római katolikus egyházzal a korábbiakhoz képest kevésbé kiegyensúlyozott viszony csak tovább színezték az esetet. Ennek elemzése azonban már szétfejténé a tanulmány kereteit, de feltehető, hogy ez is fokozhatta a gyülekezet 1945 utáni magára maradottságát.) Toldi 1944. április 26-án kapta meg főispáni kinevezését, s nagy igyekezettel látott neki a Nyilaskeresztes Párt városi szervezete kiépítésének, amelyet 1944. június 17-én meg is szerveztek. 1945. március 19-ig töltötte be a főispáni tisztséget.

1945 után Nagy Tibor folytatta Irányi Kamill munkáját. Rá várt a nehéz feladat, hogy a második világháború utáni újjáépítéssel, államosítással kapcsolatos útvesztőkben elvezesse a közösséget. Diplomatikusan, a közösség javára, de lelkész-elődjét is tiszteletben tartva igyekezett működni. Az egyházközség élén első számú vezetőként tehát új embernek számított, s ez némiképp segíthette őt, ám helyzetét beárnyékolta elődjének tevékenysége és megítélése. A nehézségek ellenére javára vált, hogy már korábban a gyülekezetben szolgált segédlelkészként, és ismerte a helyi viszonyokat. 1934-ben szervezték meg a segédlelkészi állást Székesfehérváron. Nagy Tibor 1941 szeptemberében kezdte meg e poszton szolgálatát, 1945. szeptember 13-ig segédlelkész, majd Irányi távollétében 1948. július 1-ig megbízott parókus, ezt követően 1984. január 1-ig megválasztott lelkész volt. (Nyugdíjazása után még 1984. szeptember 1-ig vezette a gyülekezetet.)⁷

A gyülekezet vezető tisztségviselői köre és presbitériuma összetételét tekintve nagy változáson nem esett át. Sok olyan névvel találkozhatunk soraikban, akik már a 30-as években, sőt néhányan már a 20-as években is tisztséget viseltek. Jelentős részük 1945 után is helyén maradt. Az egyházközség 1950. március 17-i presbiteri ülésének anyaga áttekintést nyújt az 1946 óta bekövetkezett változásokról.⁸ Ebből kiderül, hogy két idősebb, régi tisztségviselő meghalt, egy presbiter elköltözött, s csupán egyetlen személy mondott le hivataláról. A presbiterek személyében nem sok változás történt, egy-egy fiatalabb ember kapcsolódott be. A tisztségviselői körnél az volt a jellemző, hogy alacsonyabb posztról több évet eltöltve emelkedtek magasabb tisztségre. Ezek a személyek különböző szintű városi vagy megyei tisztségviselők, hivatalnokok, jogászok, mesteremberek, tanárok voltak, néha egy-egy kisebb birtokos is előfordult közöttük. Ilyen volt Nedeczky-Griebsch Viktor, aki 1932–1938 között, valamint 1942-től 1952-ig volt a gyülekezet felügyelője. Ekkor tisztségét a korábbi másodfelügyelő, ifj. Hoffer Ferenc vette át,⁹ aki már jó ideje vezette a gyülekezet tanácsuléseit, és segítette a lelkész munkáját; ő 1973-ig volt hivatalban. Nedeczky-Griebsch Viktor feltehetőleg nem véletlenül húzódott háttérbe. A szabadegyházi (régi nevén szolgáljegyházi) birtokos, okleveles mezőgazda 68 éves ekkor. (1965-ben hunyt el 81 éves korában.)¹⁰ Talán nem az életkora, inkább társadalmi helyzete befolyásolhatta döntését. Utódja, ifj. Hoffer Ferenc iparos családból származott, így megítélése az új rendszerben feltehetőleg jobb volt.¹¹ A gyülekezet korábbi felügyelője, dr. Köhler Jenő törvényszéki tanácselnök jóval korábban, 1922 és 1932 között volt hivatalban, 1950. december

⁶ EOL IX. 2. Gyülekezettörténetek. F-K Ehm. 1944. No. 412.

⁷ Nagy Tiborról bővebben: Kovács 2005: 126–127.

⁸ SZEE B. Presbiteri jkv. 1970. március 17.

⁹ SZEE B. Presbiteri jkv. 1952. december 10. (Itt már felügyelőként szerepel.)

¹⁰ *Evangélikus Élet*, 1865. augusztus 1., 4.

¹¹ Hoffer édesapja is mint kádármester szerepel az iratokban. SZVL-IV.1406.a. 1932. Szn.

19-én bekövetkezett haláláig tiszteletbeli felügyelőként jogi tudásával mindvégig segítette a közösséget.¹² A presbiteri ülések jegyzőkönyveiben is többször olvasható a neve. Mindemmellett folytonosság is tapasztalható azon gyülekezeti vezetők körében, akiknek családja — többnyire édesapja — korábban tisztségviselője volt az egyházközségnek. Ők maradtak a helyükön 1945 után is, s csak az időskor vagy a halál választotta el őket közösségüktől. Nedeczky-Griebsch Viktor neve azonban, aki korábban egyházkerületi feladatokat is vállalt, 1952-ben eltűnik az iratokból.

A közösség

A 18. században Székesfehérváron élő evangélikusok száma csekély, s nem szerveződtek gyülekezetté, nem volt lelkészük. A 19. század első évtizedeiig sok apró jel utal ugyan jelenlétükre, de általában jelentéktelen esetek, kisebb panasztételek vagy éppen büntetések kapcsán vannak jelen az iratokban.

Fordulópontot jelent történetükben, amikor közösségként kezdenek működni, bár formálisan megalakult gyülekezetük még sokáig nem létezett. Amíg saját településükön nem tudtak egyházközséggé szerveződni, addig a 19. század elejétől a várpalotai anyagyülekezettel tartottak szoros kapcsolatot, amely ekkor a Dunántúli Ev. Egyházkerület Veszprémi Egyházmegyéjéhez tartozott. Az 1830-as években informálisan,¹³ 1854-től 1869-ig leánygyülekezettként tartoztak Palotához a fehérváriak, s csak 1869-ben vált a székesfehérvári közösség anyagyülekezetté. Az 1850-es évek elejétől 1869-ig nem csupán az egyházközség megszervezése zajlik, hanem ezzel egy időben megkezdődik a közösségi élet színtereinek megteremtése is.

Létszámadatok

Az alábbi létszámadatok jól tükrözik a fehérvári evangélikusság fejlődését, ám e számok Székesfehérvár teljes lakosságához viszonyítva szerények. Az adatok forrásai: egyházközségi értesítők, egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, egyházlátogatási jegyzőkönyvek, valamint városi, illetve országos népszámlálási iratok. Az egyházi és világi adatok többnyire egybevágnak, különbség bizonyos esetekben amiatt van, mert az adatközlés nem mindig csak az anyagyülekezetre vonatkozott.

Az A) oszlopban lévő adatok a Székesfehérvár városában élőkre vonatkoznak. Az ezt követő időkből már van utalás a szórványban élők létszámára is, akik a székesfehérvári gyülekezet kötelékébe tartoztak. A B) oszlopban utóbbiak adatai is szerepelnek.

¹² SZEE B. Presbiteri jkv. 1951. március 14.

¹³ EOL IX. 2. Can. Vis. 1831. június 9. DT. 29. kötet.

A)

1831: 40 fő¹⁴

1856: 100 fő¹⁵

1860: 156 fő¹⁶

B)

1872: Székesfehérváron 300 fő, szórványban 330 fő, összesen 630 fő¹⁷

1897: Székesfehérváron 410 fő, szórványban 280 fő, összesen 690 fő¹⁸

1905: Székesfehérváron 525 fő, szórványban 298 fő, összesen 823 fő¹⁹

1908: Székesfehérvár: 530 fő, szórvány 283 fő, összesen: 813 fő²⁰

1918: Székesfehérváron: 520 fő, szórványban: 140 fő, összesen: 660 fő²¹

1924: Székesfehérváron: 600 fő, szórványban: 180 fő, összesen: 780 fő

1926: Székesfehérvár és a szórványok összesen: 830 fő²²

1930: Székesfehérvár: 817²³ fő és a szórványokban: 68 fő, összesen: 885 fő²⁴

1932: Székesfehérváron 817 fő, szórványban 470 fő, összesen: 1287 fő

1934-től 1943-ig az adatok nem változnak²⁵: Székesfehérváron 817 fő, szórványban 561 fő, összesen: 1378 fő

1941: 1108 fő²⁶

1945: 900 fő

1949: 843 fő²⁷

1959: 583 fő²⁸

1990: 885 fő²⁹

¹⁴ EOL IX. 2. Can. Vis. 1831. június 9. DT. 29. kötet.

¹⁵ SZVL-IV.1107.b. 1856. No. 2063.

¹⁶ SZVL-IV.1107.b. 1860. No. 4500.

¹⁷ SZVL-IV.1405.b. 1872. No. 3371.

¹⁸ EOL IX. 2. Can. Vis. 1897. június 18.

¹⁹ Dunáninnyi ehk. névtár 1905: 11.

²⁰ Dunáninnyi ehk. névtár 1908: 11.

²¹ Az 1918–24 közötti adatok *A székesfehérvári ágostai vallású evangélikus anyaegyház 1918–24. évi értesítőjéből* származnak.

²² EOL IV. 1. F-K Ehm. Kgy. jkv. 1927. 47. Az 1927–31 közti egyházmegyei jegyzőkönyvek adatainak a megelőző évek egyházközségi értesítőivel való összehasonlítása után arra következtethetünk, hogy itt az egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek a szórványokkal együtt értendő lélekszámot adtak meg. (Nem mindig van így azonban. Az 1904–1916 közötti évekből az egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyvei éppúgy nem jelölik, hogy adataik a szórványok létszámával együtt értendők-e, ám más források adataival összevetve kiderül, hogy valószínűleg a szórványok nélkül értendők.)

²³ Mo. vallási adatok 1880–1949: 330. (Székesfehérvárra vonatkozó adat.)

²⁴ EOL IV. 1. F-K Ehm. kgy. jkv. 1931. 41. (Az 1930-as népszámlálás adataival összevetve derül ki a szórványok lélekszáma.)

²⁵ EOL IV. 1. F-K Ehm. Kgy. jkv. 1935–1944. (A Székesfehérvárott élő evangélikusok létszámát adja meg a népszámlálás.)

²⁶ Mo. vallási adatok 1880–1949: 330.

²⁷ Mo. vallási adatok 1880–1949: 330.

²⁸ Az 1959. december 14. kelt esperesi körlevélre adott válaszból kiderül, hogy a gyülekezet ekkori lélekszáma: 583 fő.

²⁹ A székesfehérvári egyházközség választói névjegyzékében szereplő személyek száma: Székesfehérváron 532, Fehérvárcsurgón 31, szórványok 27. Összesen: 590. Az egyházfenntartói járulékot fizetőknek közel másfélszerese az egyházközségi tagok száma. Ez megközelítőleg 885. Bencze András lelkész közlése alapján.

A gyülekezet ingatlanszerzési és/vagy fejlesztési korszakaiban — 1860–1872, 1930–1932 — egyértelmű növekedést mutat a közösség lélekszáma, míg a második világháború után látványos a visszaesés: háborús veszteség, elvándorlás vagy éppen a gyülekezeti élettől való visszavonulás okán. Ha emellé helyezzük — csak a kérdéses éveket figyelve — Székesfehérvár összlakosságát, akkor azt láthatjuk, hogy az evangélikusok számára felívelő és pozitív szakaszban is csak 2,7% (1870),³⁰ 2,11% (1930) volt az arányuk a fehérvári lakosság összlétszámához képest (1870: 23 279; 1930: 41 890), még akkor is, ha a létszámba a szórványban élőket is beleszámítjuk.

A háborús évek visszaesést okoztak, de 1949 és 1959 között is több száz fővel lettek kevesebben, ami egy ilyen kis közösségnél komoly veszteségnek számít. 1959-ben nagyjából az 1870-es évek eleji szinten volt a létszámuk. Ez a szám az összlakossághoz viszonyítva (1960: 56 978) 1,02%-ot jelent, vagyis a korábbi arányokhoz képest csökkenést mutat.³¹ Éppen ebben a korszakban kellett a gyülekezetnek szembenéznie az ingatlanokkal kapcsolatos legégetőbb problémákkal. Csak viszonyításul: a rendszerváltás időszakára éri el ismét a közösség a második világháború utáni létszámbeli nagyságrendet, ami azonban az összlakosság akkori számához viszonyítva (1990: 108 958) nem érte el az 1%-ot (0,81%); történetükben ez a legalacsonyabb százalékos érték! 1949-ben közel ilyen létszámmal az összlakosság (1949: 42 260) még 1,97%-át tette ki a közösség.

Székesfehérvár lakossága 1959 és 1990 között erőteljesen megnövekedett (56 978-ról 108 989-re), miközben az evangélikus gyülekezet lélekszáma nem nőtt hasonló ütemben. A gyülekezet fejlődése, állapota, szükségleteik és létszámuk, valamint a közösségi helyek megteremtése, megtartása, fejlesztése szorosan együtt járt; akkor is, amikor megteremtették közösségi színtereiket és akkor is, amikor elveszítették azokat.

A források

Az egyházközség irattárában lévő jelentős mennyiségű, régi iratanyag jó része megsemmisült a második világháború során. Évkönyveket a világháború utolsó éveiben, valamint az 1945 utáni években nem lehetett kiadni. A gyülekezet 1945-től több éven keresztül szerény mennyiségű iratot termelt, sok esetben pedig hiányosak az ügyiratok. Egyházmegyei, egyházkerületi iratanyagok (Evangélikus Országos Levéltár), valamint a világi gyűjtemények (Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára, Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Vármegyei Levéltára) iratainak segítségével tárható fel a gyülekezet története. A források egymást kiegészítő volta azért is hasznos, mert így több szempontból ismerhetjük meg a vizsgált témát, és szükség esetén az adatok is ütköztethetők.

³⁰ Ebben az esetben a fehérvári összlakosság 1870. évi népszámlálási adatait az 1872. évi gyülekezeti adataival vettem össze, mivel a gyülekezet esetében ez évi adat állt rendelkezésre. Még némi esetleges pontatlanság esetén is nagyságrendileg képet kaphatunk arról, milyen arányban voltak evangélikus lakosok Székesfehérváron.

³¹ Gyülekezeti adatok 1959-ből, népszámlálási adatok 1960-ból álltak rendelkezésre, de az arányok bemutatására talán ez az összevetés is megfelelő.

Az evangélikus ingatlanok megvásárlása, fejlesztése, majd elvesztése

A fehérvári evangélikus ingatlanok megszerzését majdnem minden esetben három tényező jellemezte a közösség szükségletein túl: a kényszerűség, a korlátozások okozta nehézségek és a „jobb híján”-döntések. Nem feltétlenül vallási, sok esetben anyagi okok vagy a kettő együttállása képezett akadályt. Ezt az örökséget vitték tovább a 20. századra is egészen a rendszerváltás utáni, a kárpótlást is magában foglaló időkig. Az ingatlanok megvásárlása, majd elvesztése esetükben nem pusztán közvetlen folyamánya a történelem viharainak. Az, hogy a makroszinten bekövetkezett történelmi változások ilyen súlyosan érintették a közösséget, már a közvetlen körülmények hatása, s e folyamatba beleillett az államosítások időszaka is.

A temető

Az 1848-at követő korlátozó intézkedések egyikeként 1852-ben római katolikus püspöki rendelettel tiltották meg a fehérvári evangélikusoknak, hogy a városi temetőkbe temetkezzenek. Ennek következménye, hogy külön területet kellett kijelölni részükre 1854-ben egy városszéli területen. Ez volt az első olyan ingatlan, ahol szabadon, zavartalanul joguk volt összegyűlni. Közösségi célú helyiség még nem állt rendelkezésre. A temető az 1870-es évek második felére már nem felelt meg a növekvő létszámú gyülekezetnek, ezért a temetőkert kibővítését kérték. Több év után, 1878-ban kaptak szabad utat.³²

Imaház iránti igény

1856-ban fordult első alkalommal a város tanácsához az evangélikus közösség azzal a kéréssel, hogy saját imaházat nyithassanak.³³ Az 1850-es 60-as években gyakran napirenden volt a városi tanácsban az evangélikusok ügye. 1859-ben iskolaépítéshez kértek segítséget. Az ügy csak annyiban haladt előre, hogy céljukra adománygyűjtési engedélyt kaptak.³⁴

A közösség tagjai s más hazai gyülekezetek segélyéből összegyűlt összeg mellé külföldről is jutottak időközben segítséghez. Néhány ezer forint összegyűjtött tőkét jelentett mindez, de csekélynek bizonyult ahhoz, hogy egy jelentős építkezést lebonyolítsanak. Távlati és teljes céljuk egy templom, paplak, iskola és gyülekezeti célú ház létrehozása volt.

A város többszöri kérvényezés ellenére sem utalt ki építési területet, így a Vízivárosban vásároltak egy telket 1863-ban.³⁵ A 405 négyszögöl nagyságú területről hamarosan kiderült, hogy a talajviszonyok miatt építkezésre alkalmatlan, így más megoldást kellett keresni. Ekkor szerezték meg első belvárosi ingatlanjukat, amely — jöllehet nem volt túl nagy, de — kedvezőbb helyen volt, mint a vízivárosi telek.

Az első (többfunkciós) épület: Megyeház utca 10. — 1865

A mai Megyeház utca 10. szám (korábban 183. szám) alatt található az az épület, amely a székesfehérvári evangélikusok első háztulajdona, közösségi épülete volt. 1865-ben már biztosan a közösség tulajdona.³⁶ Az épület félemeletes, alapincézett lakóház, benne két lakással. A pincé-

³² SZVL-IV.1405.b. 1877. No. 994.

³³ SZVL-IV.1110.a. 1856. No. 2122.

³⁴ SZVL-IV.1110.a. 1859. No. 1751.

³⁵ SZVL-IV.1107.b. 1863. No. 2043.

³⁶ Gyülekezeti évkönyv 1872: 6.

ben kialakított lakás három szobából, egy csizmadiaműhelyből, kamrából és konyhából állt. Az épület másik lakása a félemeleten volt található. Hat szobából, két konyhából, egy kamrából s egy fészerből állt.³⁷ Az 1869-ben megalakult önálló székesfehérvári gyülekezet első lelkésze, Németh Károly itt élt, a hat szoba egyikét imateremnek, egy másikat pedig iskolai oktatás céljára használták. A gyülekezet fejlődőképes voltát mutatja, hogy 1860-tól működő iskolája itt 1865-ben már 34 tanulót oktatott.

„A” gyülekezeti ház: Megyeház utca 17. — 1872–1873

Az ingatlanügyek következő lépése abból fakadt, hogy a gyülekezeti ház kicsinek bizonyult, a vízivárosi telekre pedig nem lehetett építeni. Az ingatlanok eladásából származó összegből megvásárolták ugyanebben az utcában a volt Megyeháza épületét (Megyeház u. 189., később Csók István utca 17., ma Megyeház u. 17.),³⁸ amely sokáig úgy szerepelt a köztudatban, mint a fehérvári evangélikusság első közösségi épülete. A méreteiben is impozáns ház a török uralom után először Eszterházy Pál herceg birtokában volt, majd tőle Meszlényi János, a vármegye alispánja vásárolta meg. 1727-ben azonban már a vármegye tulajdona, s közel egy évszázadig vármegyeház. A 19. században magánszemélyek birtokolták.

A gyülekezet értékesíthető ingatlanjainak eladását 1872. július 14-én határozta el a közgyűlés, az új ingatlan megvásárlásáról pedig az október 13-i közgyűlésen döntöttek. Az épület udvarára tervezett imaház gyorsan felépült: 1873. május elején fogtak hozzá, szeptember 7-én már fel is avatták. Az anyagi feltételek megteremtésében nagy szerepet játszott a helyi közösség. Segítséget a magyarországi evangélikus gyülekezetektől és a német evangélikus közösségektől kaptak.

Az eddig ismertetett folyamatba beleillik, hogy a gyülekezet az imaházat csak ideiglenes megoldásnak tekintette, s nem mondott le templomépítő szándékáról. Mindezt az is bizonyítja, hogy már az imaház elkészülte utáni évben, 1874-ben templomépítési adományok gyűjtésére a várostól engedélyt kért és kapott az egyházközség.

Az egyemeletes, alapincézett, korábban négylakásos bérházként működő épület igen sok helyiséggel — 18 szoba, 24 mellékhelyiség — rendelkezett. 1887 és 1904 között az Igazságügy-minisztérium bérelte az egyházközségtől, s itt működött a Székesfehérvári Királyi Törvényszék. Az épületnek azonban csak egy részére terjedhetett ki a bérlet, mert a házban lakott a gyülekezet második lelkésze, Gáncs Jenő is, s később nyugalmazott lelkészként szintén itt élt, míg az épület egy másik lakását fia, Gáncs Aladár, az őt követő lelkipásztor foglalta el. 1923-ban az épületet átalakították, mely az imaház és az erkély részére terjedt ki. 1942-ben óvóhelyet alakítottak ki a ház pincéjében.³⁹

Az evangélikus templom — 1932

Az 1850-es évek elejétől törekedtek egy templomtelek megszerzésére. A sikertelen kísérletek hosszú ideig tartottak, s végül úgy vásároltak maguknak területet, hogy csak egy kisebb imaházra futotta. Ehhez hasonlóan a templomépítés is sokáig húzódott (1874–1932), és jelentős saját forrásból valósulhatott meg. 1880-ban kezdődött a gyűjtés a templom építésére. Templom-

³⁷ SZVL-XV.11. No. 70.

³⁸ SZVL-XV.11. No. 77.

³⁹ Uo.

építési Alap is létesült, amelyhez később komoly adományok és alapítványok társultak. Az adakozás azonban idővel veszített lendületéből, új erőt majd csak Gáncs Aladár adott hivatalba lépésekor az ügynek 1916-ban.

A templom felépítésének előzményeit három fő dolog jellemezte: a gyülekezet anyagi forrásainak újabb és újabb megsemmisülése, a város támogatásának hiánya s az elhúzódoó ügyintézés. Időről időre több lehetséges helyszín merült fel.⁴⁰ Ezeken később a város ma is jelentős épületei emelkednek, vagyis városépítészeti stratégiai pontokról volt szó. 1918 májusában a gyülekezet a Hal tér — a mai Piac tér — egy részének térítésmentes átengedését kérte. A városi tanács közgyűlésén azonban három terület átengedése került szóba: 1. a kért Hal tér egy része (ma itt az Alba Plaza); 2. a Törvényszék melletti fásított rész (a templom itt épült fel); 3. egy Deák Ferenc utcai saroktelek. (E helyen áll a Szabó-palota, ma rendőrségi épület.) Mindhárom a belváros közvetlen közelében található.

A rendelkezésre álló anyagi eszközök az első világháború sodrásában — lévén hadikölcsönökben s kötvényekben — elvesztek. A világháború és a forradalmak okozta káosz csitulával azonban már az 1919. szeptember 7-i presbiteri gyűlésen szóba került az építkezés ügye. Az 1920-as évek folyamatos próbálkozást és ügyintézkést, előkészítő munkát jelentettek. 1925. február 15-én határozott úgy a gyülekezet, hogy az éves egyházi adó 10%-át a templomépítési alapba fizetik be.

A régóta áhított templom építésének újabb szakasza 1927-ben vette kezdetét újabb telekkérvényezést követően: a korábban már szóba került, a Törvényszék melletti kis ligetrészt kérték adományként a várostól, ám a kérést elutasították. A város parkot kívánt itt létesíteni. Ennél súlyosabb volt azonban, hogy a tanács kijelentette: mivel a város belterületén megfelelő telek nincs, a gyülekezet jelöljön ki egy másik területet, amelyet aztán a városi tanács a közgyűlés elé terjeszt megvétel céljából az egyházközség részére.

Érdemes áttekinteni még számos variációt, amelyek végül nem valósultak meg: 1. Várkörút 1717-2. hrsz. Ditmár-féle telek (a gyülekezet választotta, a közgyűlés elfogadta, de a tulajdonos visszalépett az ügylettől); 2. a Várkörút–Budai út sarkán álló Varga Hermann-féle ház (túl drágának bizonyult, itt épült fel később a leánygimnázium, a mai Teleki Blanka Gimnázium épülete); 3. a Várkörút–Kígyó utca sarkán álló Lukács-féle telek (a gyülekezet választotta, de a város szerint kicsi egy templom és a paplak számára).

A gyülekezet éves értesítői rendszeresen beszámoltak a telekügy fordulatairól. Nyomon követhető, mikor melyik telek mekkora összegért került szóba, s hogy miként váltakozott a telekvásárlási támogatás, illetve a telekadományozás a város részéről. Fordulat 1928-ban következett be. A város pénzügyi bizottsága tájékoztatta az egyházközséget, hogy telekvételre a városnak nincs pénze, így azt javasolta, hogy a gyülekezet próbáljon meg egy, az eredeti elképzelésnek talán kevésbé megfelelő, de mégis elfogadható telek irányában tájékozódni a városi tulajdonú területek közül.

1928 augusztusában ismét három terület került szóba választási lehetőségként az építkezés számára: 1. a szinte minden javaslatban szereplő, a Törvényszék oldalában az Iparos Egylet telke mögött lévő terület; 2. a Rákóczi utca tengelyében az úgynevezett sertésvásártéren fekvő

⁴⁰ A helyszínekre vonatkozó adatok Javornitzky Dezsőnek a templomépítés történetét megörökítő beszámolójából származnak. Gyülekezeti értesítő 1929–34. A templom részletes építéstörténete: Kovács 2005: 129–136.

szabad terület; 3. a régi járványkórháznak a Horvát István utca és az akkor nyitandó új utca, a Várkörút sarkán álló viszonylag nagy területe.

A gyülekezet az utóbbi mellett döntött. Időközben a katolikus egyház — amelynek megíúsult a folyamatban lévő tárgyalása a fehérvári Lövészegylet telkére — ugyancsak a régi járványkórház területére jelentette be igényét. Ez volt az a fordulat, amely módosította a tárgyalások irányát. A város részéről az a javaslat született, hogy ne telket, hanem egy terület vásárlásához 24 ezer pengő segítyt kapjon a gyülekezet. A javaslat azonban a pénzügyi bizottság ellenvetését vonta maga után. A továbbiakban ismét a telekadományozás került szóba, sajnos csak elvi szinten.

A városi tanács az 1928. december 20-i közgyűlésen még mindig csak később kijelölendő telekről terjesztett elő javaslatot, amely a Rákóczi út környékén lett volna. Ekkor már nyilvánvaló volt, hogy nem lehet tovább halasztani az évek óta húzódó, a gyülekezeti tagok körében növekvő elkeseredést, a többekben megbotránkozást keltő ügyintézését. Még ugyanezen a közgyűlésen kétfős szavazattöbbséggel a Törvényszék melletti ligetes részt (amelyet már az elsők között javasolt a gyülekezet) a város az evangélikus gyülekezet részére odaajándékozta, s az adományozást az 1929. január 28-i közgyűlésen név szerinti szavazással a városi közgyűlés is megerősítette, azzal a kikötéssel, hogy az építkezés három éven belül megkezdendő.

A templom nem egészen két év alatt épült fel Sándy Gyula műegyetemi tanár tervei alapján. A tényleges munkát 1931. július 7-én kezdték el. Az épület alapkövetételére augusztus 16-án került sor, és 1932. május 8-án avatták fel az új templomot. A templomépítésre összegyűlt összeg nagy része, körülbelül 80%-a önkéntes adományokból származott, elsősorban az egyházmegye és a fehérvári gyülekezet tagjaitól.

A gyülekezeti ingatlanok 1945 utáni sorsa és a háborús károk

A háborús veszteségek tekintetében — az emberéletet tekintve — a fehérvári közösség nem tartozott a legsúlyosabban károsodott evangélikus egyházközségek közé. A tagok megközelítőleg 10%-a esett áldozatul a világháborúnak, sokan az elmenekültek közül azonban nem tértek vissza. A székesfehérvári egyházközség híveinek létszáma — a szórványokat is beleértve — 1944 januárjában 1400 fő volt, 1945-re körülbelül 900 főre csökkent.⁴¹

Az egyházközség két épülete is viszonylag súlyos károkat szenvedett. A templom több helyen megsérült, tornyának egyik sarka ledőlt, mennyezete egy helyen benyomódott, az oltár mögötti falrészén rések keletkeztek. Az új orgona részben a bombaszilánkok, részben a rombolás útján keletkezett sérülések miatt használhatatlanná vált. Az épület összes ablaka bezúzódott; az egyházi kegyzserek közül csak a betegek használatára rendszeresített úrvacsorai készlet maradt meg. A Megyeház utcai ingatlan mennyezete benyomódott, a tetőzet súlyosan megsérült. Az épület orosz katonák szállása volt, a lelkészlakás konyhaként, az iroda pedig raktárként funkcionált ekkor. Az irattár csaknem teljesen megsemmisült.

⁴¹ EOL III. 1. DIEK 66. F-K. Ehm. 1950. No. 78. Nagy Tibor lelkész beszámolója a Dunáninnen Egyházkerület Püspöki Hivatalának.

Az ingatlanállomány esetében közvetlenül a háború után még csupán a károk helyreállítása jelentett gondot, később már az ingatlanok államosítása okozott komoly fejtörést. A helyreállítási munkálatokra kötelezett gyülekezet ingatlanjainak sorsában felfedezhető némi módszeresség a hatóságok részéről.

Temető

A legkorábban megszerzett ingatlannal, a temetővel kezdődtek a problémák. 1949–1950-ben már téma a presbiteri üléseken a temető rendbetétele. A megvalósítást hátráltatta, hogy a gyülekezet a temető községi kezelésbe vételét sejtette, így nem tudtak megegyezni a kérdésben. 1950-ben adományokkal, fizikai munkával egyaránt segítettek a gyülekezet tagjai, és tűrhető állapotba hozták. A megoldás csak ideig-óráig volt megfelelő. 1958 szeptemberében leirat érkezett a város tanácsától a temető lezárásáról. Az egyház azonban a földomlásveszély miatti temetkezési tilalom felfüggesztését kérte.⁴² A sírkert a földomlások miatt a későbbiek során is problémákat okozott. 1965-ben Székesfehérvár Városi Tanács Egészségügyi Osztálya felszólítására a homokosori temetőt ellenőrizni kellett. Mivel a kerítés ismét rendkívül rossz állapotban volt, s külső része mellől homokot hordtak el, az amúgy is rongált rész életveszélyessé vált. Az első megszerzett gyülekezeti ingatlan kezelését így elveszítette a gyülekezet, bár ez volt a legkevésbé fájdalmas, hiszen a temetkezésről a városnak kellett gondoskodnia.

A rendszerváltáshoz közeledve a reformátusok gyakorlatát követve indítványozta a község a Városi Tanács Műszaki Osztályának, hogy a temetőt ismét kezelésébe vehesse, s az elévült sírhelyek eladásával fedezhesse a temetőfenntartás költségeinek nagy részét. A tanács beleegyezett a javaslatba, s az egyház megkapta a temető kezelési, majd tulajdonjogát is 1987 januárjában. 1986-ban az egyháztanács kinyilvánította a szándékát, hogy a homokosori temetőben a jövőben csak evangélikusok, illetve hozzátartozóik válthassanak sírhelyet, így a temetkezési hely, mint eredetileg is, evangélikus temetőként működhet. Megkezdődött a sírok egyenkénti felmérése. Újabb eredmény a temető ügyében 1992-ben következett be: az egyházközség kérésének eleget téve az önkormányzat a temetőhöz csatolt 3000 m² területet.

A templomtelek és a templom

A templomhoz eredetileg gyülekezeti házat is terveztek, amelyet azonban anyagi források hiányában 1932-ben nem tudtak felépíteni. A gazdasági válság, majd a második világháború nem is adott lehetőséget arra, hogy az építkezést később meg tudják kezdeni.

Az '50-es években azonban már ismét foglalkoztak a templomtelek üresen maradt részével. Az 1957. augusztus 30-i presbiteri ülés rögzítette a következőket:

„Templomunk mögötti, s az egyházközség tulajdonában lévő terület bekerítése szükségessé és célszerűvé vált, ellenkező esetben a városi tanács városképi szempontból igényt tart rá.

Az Egyháztanács szeretné a kérdéses területet az utódok részére megtartani, jövő terveink (lelkészlakás stb.) megvalósíthatósága érdekében.”⁴³

⁴² SZÉNÁSYNÉ (é. n.): 25.

⁴³ SZEE B Presbiteri ülés jkv. 1957. augusztus 30.

Jellemző a gyülekezet tájékoztatásának elégtelen voltára és a hírek terjedésére, hogy az ügynek információkérésrel a lelkésznek kellett elébe mennie. Az anyagi források azonban most sem álltak rendelkezésre, különben nem telt volna el hét év a következő lépésig, ami azonban már későn történt. (Bár az események ismeretében nem az időbeliségen múlt a dolog.) A városi tanács VB. Titkárságra küldött, 1964. október 17-i keltezésű levelében Nagy Tibor lelkész jelezte, hogy a templom mögötti 600 négyszögöl az egyházé:

„Az egyház terve az volt, — hogy e telekre lelkészlakást épít. Az utóbbi időben arról értesültem, hogy a Város e területet birtokba akarja venni — így szükségesnek tartom a fenti bejelentést megtenni.”⁴⁴

A tervet múlt időben említi, ez sokat elárul arról, hogy — ismerve a körülményeket — már szinte le is mondtak a területről.

Nem volt alaptalan a hír, mert másfél hónap elteltével a Szakszervezetek Fejér Megyei Tanácsa 1964. dec. 11-i 1847/1964. sz. átiratában jelezte, hogy székházépítési tervük megvalósításához kisajátítás útján igénybe kívánnak venni a gyülekezet 600 négyszögöles templom-építményű telkéből 250 négyszögölet. Az idő sürgetett, és nem sok lehetőség volt a cselekvésre. December 19-én presbiteri gyűlést tartott a gyülekezet. Az egyházközség jogtanácsosa közben a városi tanács műszaki osztályánál érdeklődve azt az információt kapta, hogy a terület beépítése mindenképpen szerepel a városrendezési tervben, tehát megmentése lehetetlen, ne is kísérletezzenek vele. Ez alapján — az ügyet leegyszerűsíteni akaró, ugyanakkor némi jóindulatról tanúskodó — jelzés alapján a gyülekezet útja már ki is jelölődött. Kénytelenek voltak igen gyors iramban határozatot hozni. 1964. december 27-én a kisajátítási szándékot tudomásul véve a közgyűlés határozatot hozott, s mindezt jelezték a felettes hatóságnak, először az esperesnek, majd a püspöki hivatalnak. Az esperestől engedélyt kértek, hogy a területet eladják, illetve, hogy a szakszervezet azt a törvényes kártalanítási összeg fejében kisajátíthassa. Az esperes, Selmeczi János 1965. január 15-i levelében — mit tehetett volna — megadta a hozzájárulást azzal a kikötéssel, hogy

„a telekért kapott kártalanítási összeg egyházi törvényeink értelmében (E. A. VII. tc. 9. §) csak beruházásra, felújításra használható fel, hogy az egyházközség vagyonának csak az alakja változzék, de értéke ne csökkenjen.”⁴⁵

Nagy Tibor lelkész a Vető Lajos püspöknek írt levelében összefoglalta a presbiteri és közgyűlési döntéseket; e szöveg néhány szakasza igen tanulságos az ügy szempontjából:

„[a presbiteri gyűlés, és a közgyűlés] úgy döntött, hogy a kisajátítást tudomásul veszi, mert a fellebbezés célra úgysem vezetne, legfeljebb a Szakszervezettel helyzetünket kielezné.”

⁴⁴ SZEE E 65/1964.

⁴⁵ SZEE E 5 /1965. Selmeczi Lajos levele Nagy Tibornak. 1965. január 15.

És egy másik szakasz:

„akár ellenzi az egyház, akár tudomásul veszi a kisajátítást, azt végre fogják hajtani.”⁴⁶

E kényszerhelyzetben tulajdonképpen csak belegyezni lehetett az eseményekbe. A presbiterekről is említést tesz:

„Kérésük az, hogy a kisajátítási eljárás ellen ne tegyünk kifogást, mert az eredménnyel úgysem járna, csupán a kisajátítást késleltetné, és így az építkezést késedelmesen kezdenék meg.”

Ez a fajta óvatosság és belenyugvás egyrészt az elkerülhetetlen ismerete okán, másrészt saját anyagi és létszámbeli erejük csekélysége tudatában voltaképpen érthető, ugyanakkor ott van mögötte az is, hogy az üres teleknél fontosabb ingatlanok szinten tartása még nagyobb gondot okozott.

A kisajátítás 1965 februárjában megtörtént, a kapott kártérítést a megmaradt ingatlanok javítására fordították. A templomépületen az '50-es, '60-as évek folyamán évente folytak kisebb javítási munkálatok. Ezek közül a legtöbb munka gyülekezeti tagok felajánlásaként valósult meg. Mindeközben a gyülekezetnek tartozása nem volt, törekedtek rá, hogy ne halmozzanak fel adósságot, igaz, vagyonuk sem gyűlt.⁴⁷

1954-ben a fehérvárcsurgói leánygyülekezet Várpalotáról levált, és Fehérvárhoz csatlakozott, ami ingatlanokat (templom, paplak, iskola) és gyülekezeti alkalmakat jelentett még pluszban a lelkész számára.

Érkeztek a lehetőségekhez mérten segélyek is az Országos Evangélikus Egyházegyetemtől, amelyeket felújítási munkálatokra használtak fel, de a szűkös lehetőségek miatt az épületek állaga nem volt jelentősen javítható. 1978-ban a Lutheránus Világszövetségtől érkezett segélyből a gyülekezet is részt kapott. A támogatást — 32 000 forintot — ismét csak a templom tartozására fordították. A hetvenes években is több kisebb felújítási munkát hajtottak végre a templomépületen, általában a gyülekezet hozzáértő tagjai végezték el a feladatokat önkéntes felajánlásként, de nagyobb volumenű, teljes felújítást nem tudtak végezni.

A gyülekezeti ház

A második világháború a Megyeház utcai ingatlanban is kárt okozott, és ezt, amint lehetőség volt rá, igyekeztek orvosolni. 1948 júliusában a nagyobb háborús károkat szüntették meg. 1950-ben a gyülekezet az egyházadóról áttért az önkéntes felajánlásra. Az 1951. március 14-i presbiteri ülésen azt a tapasztalatot rögzítik, hogy ez nem járt hátránnyal, 480 egyháztagból 250 már jelezte, hogy magasabb összeget ajánl fel, mint a kivetendő adó. Ebben már meg nyilvánult a gyülekezeti tagok összetartása, s az is, hogy tisztában voltak vele, hogy az ingatlanok megmentése nemcsak költségekkel jár, de komoly jelentősége is van.

⁴⁶ SZEE E 2/1965. Nagy Tibor levele Vető Lajosnak. 1965. január 9.

⁴⁷ SZEE B 1953. június 21-i presbiteri ülés jegyzőkönyve.

1953-ban a Városi Tanács VB a Megyeház utca — ekkor már Csók István utca — 17. számú házingatlan bérbe adott részeit állami tulajdonba vette, s csak a kizárólag egyházi célokat szolgáló helyiségeket hagyta meg. (A bérbe adott részben a honvédség — 1950-től — 3 szobát, a székesfehérvári Ásványbánya Vállalat 6 kisebb méretű szobát, valamint Hammer Alajos és Magyar Mihály 2-2 szobát béreltek.) 13 szoba volt bérbe adva a 18-ból, a gyülekezetnek tehát összesen 5 helyisége maradt.

A gyülekezet fellebbezést nyújtott be, ám a Fejér Megyei Tanács elutasította, s megerősítette a határozatot. Időközben a templomépület tatarozása is esedékessé vált, erre 1962–1963-ban került sor. Érdeemes figyelni az időpontokra, s láthatjuk az események összefonódását, ugyanis 1963-ban következett be a Megyeház utcai gyülekezeti házzal kapcsolatban újabb fordulat. Ekkor a városi tanács az ingatlan kényszereltatarozását rendelte el, melyre 5-600 000 forint hozzájárulást rótt ki. A gyülekezet nem rendelkezett a szóban forgó összeggel.

Az egyháztanács álláspontja az volt, hogy megértéssel és békés úton kell az ügyet intézni, hiszen az épület valóban nagyon leromlott. A háttérben természetesen igyekeztek támogatást szerezni a felújításra. Javaslatukra a gyülekezet tájékoztatta D. Vető Lajos⁴⁸ püspököt, és lépéseket tett, hogy az említett célra támogatást kaphassanak. Az ügy több évig húzódott, végül 1969-ben a magas felújítási költségek teremtetten kényszerhelyzetben az egyház kénytelen volt tulajdonjogáról lemondani. 1969. július 15-én született az a szerződés, amely az egyházközség és Székesfehérvár Városi Tanács VB között jött létre. Ekkor állami tulajdonba vették

„a különálló épületben lévő imaházat, a lakóépület Csók István utcai utcafrontján lévő első emeletet egészben, — ami áll négy szobából, konyhából és mellékhelyiségekből és az udvarra nyíló egy szoba konyhából álló egyházi lakás, — ugyanezen szárnyon lévő emeleten egy segédlelkésszi szobát, a jelenleg az Egyház használatában lévő pincét.”⁴⁹

Ezzel tehát a teljes egészében egyházi vagyonból vett, városi támogatás nélkül szerzett ingatlan államosítása, kezdve 1953-ban a bérbe adott részekkel, 1969-ben — az immár saját használatú részek államosításával — teljessé vált.

Az állami tulajdonba vétel mellett lehetővé tették, hogy az egyház 2015-ig — a felújítás után — használhassa majd a korábban a gyülekezet által használt ingatlanrészeket. 2015 után pedig kilátásba helyezték számukra az előbérleti jogot. A felújítási munkák idejére a lelkész és az egyházi részére a városi VB díjmentesen lakást és irodahelyiséget biztosított. Az ingatlannal kapcsolatos ügyek azonban mégis más irányt vettek, ami sokkal kedvezőtlenebbül érintette az egyházközséget. Ebben megmutatkozott a pártfogás hiánya, az érdekvédelem lehetetlensége, ugyanakkor az is, hogy a gyülekezet kevés saját ingatlannal, vagyonnal rendelkezett, amelyet, jóllehet szintén államosítottak volna, de valami választási lehetőség mégiscsak lett volna — számukra is és a kisajátítást végzők számára is. Hogy ez valóban így volt, megmutatkozott abban, hogy a város milyen célra vette használatba az államosított ingatlant.

A megállapodásban ugyanis az is szerepelt, hogy ha az egyház által használt, illetve ekkor már bérletként igénybe veendő helyiségekre a városnak részben vagy egészében szüksége len-

⁴⁸ 1967. május 15-i hatállyal nyugdíjazását kérte. Utódja tisztében dr. Ottlyk Ernő.

⁴⁹ SZVL-XXIII.503. 1970. No. 0013.

ne, akkor köteles a gyülekezet részére ugyancsak díjmentesen a város belterületén található ugyanilyen értékű, méretű helyiségeket biztosítani. A megállapodás ellenére sokáig nem történt semmi, 1979-ben merült fel ismét a tatarozás ügye. Az épület ekkor már tíz éve állami tulajdonban volt. Végül a gyülekezet a megállapodás ellenére mégsem került vissza a felújított ingatlanba.

A város úgy döntött, hogy az épületet múzeummá alakítja, különös tekintettel arra, hogy egykor ez volt a megyeháza. Az épület azonban a 18. században már magánszemélyek tulajdonában volt, 1872-től pedig az evangélikus egyház tulajdonába került vásárlás útján! Az adásvételek normális esetben felülírtak volna minden régi funkciót, ám az egyházközség a város érdekére is tekintve figyelembe vette az indokot. A megállapodás alapján megkezdődtek a tárgyalások a cserébe felkínált ingatlanokról. A tanács kezdetben csupán egyetlen lakást ajánlott fel. Az egyház azonban — arra hivatkozva, hogy a megállapodásban nemcsak lelkészlakás, hanem segédlelkésszi, egyházfi-lakás és imaterem is szerepelt, s ezekről ténylegesen le is mondott az állam javára, valamint, hogy garanciát kapott, hogy bérletként újra használatba veheti ezeket — nem csupán a lelkészlakás, hanem a többi helyiség helyett is kárpótlást kért. A város által felajánlott ingatlan értéke azonban — már csak a régi épület műemlék volta miatt — meg sem közelítette az államosított ingatlan értékét.

Végül köztes megoldás született: a tanács 2015. december 31-ig lakbérfizetési kötelezettség nélkül, azt követően előbérleti joggal a Pintér Károly (ma Távírda) u. 31–33. szám alatti ház 1. emelet 2. sz. alatt egy 3 és ¼ szobás, komfortos lakást biztosított lelkészlakás gyanánt; az első emelet 3. szám alatt pedig egy egyszobás komfortos lakást tanácskozóterem céljára. Utóbbi adott helyet a gyülekezeti alkalmaknak, szeretetvendégségeknek, ifjúsági körnek, s ha már 18-20 ember összegyűlt, voltaképpen tele is volt a „terem”. A majdan nyugdíjba vonuló lelkésznek a későbbiek során egy két szoba összkomfortos lakást, lakbérfizetés ellenében helyeztek kilátásba ugyanezen az emeleten. Ezzel gyakorlatilag az egyház elveszítette a saját tulajdonában lévő, egyébként műemlék volta miatt nagy értékű gyülekezeti házat, másrészt lelkészlakás és imaterem céljára jóval kisebb és funkciójának kevésbé megfelelő helyiségeket kapott. Ehhez járult az is, hogy mindezeket csupán 2015-ig lehetett igénybe vennie lakbérfizetési kötelezettség nélkül, így a kisajátítás teljessé vált.

A Megyeház utcai ingatlan korábban bérbe adott (nem lelkészlakási, illetve nem imatermi részére nézve) részei felett szintén elveszítették használati jogukat, amelyért azonban semmiféle kárpótlást nem kaptak. A nyugdíjas lelkész számára is bérleti díjért helyeztek kilátásba lakást. A korszakban még sok tanácsi bérlakás volt Székesfehérváron, s a majdani nyugdíjas lelkész csak annyi kedvezményben részesült, hogy a gyülekezeti terem és az aktív lelkész lakása mellett kaphatott helyet.

A későbbi presbiteri üléseken is a leggyakrabban elhangzott sérelem a gyülekezet által átadott objektum és a csereingatlan értéke közötti nagyságrendbeli különbség. Idős gyülekezeti tagok, akkori presbiterek visszaemlékezése szerint az „átadás” komoly lelkiismereti kérdés volt számukra, különösen az utódok számára történő megőrzés, azok majdani sorsa miatt.

Az 1969-es államosítás óta húzódó ingatlanátadás és csere a Városi Tanács és az Egyházi Főhatóság közötti megállapodás keretében csak 1980-ban valósult meg. Már ekkor felmerül egy új parókia építésének ötlete, amelyben lelkészlakás, imaterem és irodahelyiség kapott volna helyet. Az egyházközség kéréssel fordult a városhoz, hogy kompenzációként juttasson egy

telket a gyülekezetnek, ahol a későbbiek során esetleg megvalósulhat az építkezés. Voltaképpen ugyanolyan helyzetben találták magukat, mint 1865-ben, azzal a különbséggel, hogy hosszú küzdelmeket követően templomuk legalább már volt. Azonban főként éppen a nehezen létrehozott templom miatt volt megdöbbenő, ami még fenyegette őket.

Az 1969-es államosítás után 1970-ben a város Tanácsa a városrendezési tervekkel összhangban igénybe kívánta venni az egyházközség templomtelkét is, és a templom lebontását tervezte. A lelkeszi hivatalban tartott tanácskozáson dr. Ottlyk Ernő püspök is jelen volt. A kényszerhelyzetbe jutott gyülekezet érdekeit oly módon igyekezett képviselni, hogy miután ingatlanjaikat átadják, legalább biztosítékot nyerjenek arra, hogy a templom lebontására csak akkor kerüljön sor, amikor már áll az új épület.⁵⁰ A helyszínnel kapcsolatban is megindultak a tárgyalások. A 30-as évek számos variációját idézve, mindjárt három terület került szóba: a Széchenyi utca 24–26. számú ingatlanok területe, a régi református templom melletti telkek (ma itt áll a református iskola); a másik javaslat szintén egy Széchenyi úton lévő, a vasúti aluljáróhoz közelebb eső terület, a harmadik pedig a Palotai út 7., 9., 9/a. számú telkek a KISZÖV székház mellett.⁵¹ A Megyeház utcai ingatlan ügyének elhúzódása mellett párhuzamosan — szerencsére — a templom lebontása is késett, ám csupán 1984-ben mondott le róla végleg a város vezetése. A Lutheránus Világszövetség éppen ebben az évben, 1984-ben Budapesten tartotta gyűlését! A fehérvári templom lebontása már csak emiatt sem lett volna diplomatikus lépés.

„Utórezgés”

A rendszerváltáshoz közeledve egyre gyakrabban került szóba a gyülekezet ingatlanjainak ügye, sőt a gyülekezeti ház építésének szorgalmazása már korábban, 1987-ben felmerült. Az első tájékozódást nem követte pozitív válasz; a város főépítésze a lelkész érdeklődésére azt a választ adta, hogy a templom melletti beépítetlen részre nem adható építési engedély. 1988-ban azonban a gyülekezet mégis elvi építési engedély kérelmet nyújtott be, s egy év múlva kedvező választ kaptak. Az Állami Egyházügyi Hivatal megyei vezetője is támogatta az építés ötletét.

A rendszerváltás évében sikerült továbblépni az új gyülekezeti ház ügyében. Elsősorban az anyagi fedezet megteremtése volt a cél, de szükség volt a telekhatár módosítására is, amelyhez az önkormányzat 1994-ban járult hozzá, így egy, az építkezést gátló újabb akadály szűnt meg. Az 1991/XXXII. törvény rendelkezett az államosított ingatlanok visszaadásáról és a visszaigénylés rendjéről. E lehetőséggel élve a gyülekezet visszaigényelte a Megyeház utcai ingatlanát. A Művelődési és Köznevelési Minisztérium 1992. április 8-án hozott határozatot az ügyben az igény jogosságát elismerve. A kérdéses épület azonban felújítva már múzeumként funkcionált, így visszaadása elé nehézségek gördültek; ugyanakkor csak átalakítva lett volna alkalmas egyházi célokra, ami az épület műemlék jellegét tekintve nagy költséget jelentett volna. Ezeket megfontolva az egyházközség a visszaigényelt ingatlan tulajdonjogáról megfelelő pénzügyi kompenzáció fejében hajlandó volt lemondani. A két részletben — 1993-ban és 1994-ben — folyósított kárpótlási összegből valósították meg a templom mellett, az eredeti

⁵⁰ SZVL-XXIII.503. 1970. No. 0013. SZEE B. Presbiteri ülés jkv. 1970. október 29.

⁵¹ SZVL-XXIII.503. 1970. No. 0013.

terveket módosítva, a gyülekezeti ház felépítését. 1994 őszén kezdődtek meg a tényleges munkálatok, s az épület ünnepélyes felavatására 1995. október 17-én került sor. Az építkezés ügyével párhuzamosan a közösség 1992-ben kezdeményezte az IKV-nál a 69-es államosítás után lelkészlakásként használt Pintér Károly — ma Távirida — utca 31–33. sz. alatti lakás megvásárlását.

Összegzés

Az 1950–1960-as évek folyamán szinte nem volt év, hogy a gyülekezet ingatlanjaival kapcsolatban valamiféle teher ne háruljon a gyülekezetre. A folyamatok már rögtön a világháború után indultak, 1963–1965-re csúcsosodtak ki valamennyi ingatlanra nézve, majd a legnagyobb veszteségig az 1969-ben bekövetkezett gyülekezeti ház-kisajátításig egyenesen haladtak előre. Az már csak a rendszerváltás közelségének volt köszönhető, hogy az 1970-től 1984-ig lebegtetett templombontás nem következett be.

A székesfehérvári evangélikus gyülekezet történetére vonatkozó kutatás egy korábbi vizsgálódás folytatása, de korántsem tekinthető lezártnak. Korábban a gyülekezeti iratok nem rendezett, illetve nehezen kutatható volta miatt a történet egyes részletei homályosak maradtak, s mindez nem tette lehetővé az addig feltárt adatok megfelelő értelmezését. A levéltári rendezés eredményeként a nem iktatott és/vagy összekeveredett iratanyag tételszinten rendezetté vált, további kutatásokat téve lehetővé. Jelen tanulmány részben már tartalmazza a korábbi kutatások kiegészítését, de a még fel nem tárt iratanyag újabb részleteket tartalmazhat az egyházköztség tulajdonviszonyaira, valamint a vezetőtestület döntési mechanizmusára vonatkozóan.

Felhasznált irodalom

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

EOL = Evangélikus Országos Levéltár

III. 1. DIEK 66. F-K. Ehm. 1950. No. 78. = Egyházkerületek 1952-ig. Dunáninnen egyházkerület. DIEK 66. Fejér-Komáromi-egyházmegye. 1950. No. 78.

IV. 1. F-K Ehm. Kgy. jkv. = Egyházmegyék. Fejér-Komáromi Egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyve.

IX. 2. = Gyűjteményes anyagok. Tematikus gyűjtemények.

IX. 2. Can. Vis. = Gyűjteményes anyagok. Tematikus gyűjtemények. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) Can. Vis.

MNL FVL = Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Vármegyei Levéltára

MNL-FVL-XXV.2. = A Székesfehérvári Népbíróság iratai.

SZEE = Székesfehérvári Evangélikus Egyházköztség

B = Közgyűlési és presbiteri jegyzőkönyvek

E = Iktatott iratok

SZÉNÁSYNÉ (é. n.) = SZEE Kéziratok. SZÉNÁSYNÉ PINTÉR Márta: *A székesfehérvári evangélikus egyház története 1868–1994.* (é. n.)

SZVL = Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár.

SZVL-IV.1107.b. = Székesfehérvár Város Tanácsának iratai. Tanácsi iratok.

SZVL-IV.1110.a. = Székesfehérvár Város Polgármesterének iratai.

SZVL-IV.1405.b. Székesfehérvár Város Tanácsának iratai. Tanácsi iratok

SZVL-IV.1406.a. = Székesfehérvár Város Polgármesteri Hivatalának iratai.

SZVL-XV.11. = Székesfehérvár városközpont rendezési tervének feltárolapjai

SZVL-XXIII.503. = Székesfehérvár Városi Tanács V. B. Elnökének Bizalmas iratok.

SZAKIRODALOM

Dunáninnyi ehk. névtár

1905 BALTÍK Pál (szerk.): *Dunáninnyi ágostai hitvallású egyházkerület névtára 1905. évre.* Balassagyarmat: Dunáninnyi Ágostai Evangélikus Egyházkerület.

1908 BALTÍK Pál (szerk.): *A Dunáninnyi ágostai hitvallású egyházkerület névtára 1908. évre.* Balassagyarmat: Dunáninnyi Ágostai Evangélikus Egyházkerület.

Evangélikus Élet, 1865. augusztus 1.

Gyülekezeti évkönyv

1873 NÉMETH Károly (szerk.): *A székesfehérvári ágostai hitvallású evangélikus gyülekezet évkönyve 1872. évről.* Székesfehérvár: Számmer Károly könyvnyomdája.

Gyülekezeti értesítő

1935 *A Székesfehérvári Ágostai Hitvallású Evangélikus Anyaegyház értesítője az 1929–34-ik évről.* Székesfehérvár: Minerva Könyvnyomda.

Kovács Eleonóra

2005 *A Székesfehérvári Evangélikus gyülekezet története.* ACTA Közlemények II. Székesfehérvár: Alba Civitas Történeti Alapítvány — Székesfehérvári Evangélikus Egyházközség.

2012 „Ugyanaz másképpen”: koronázóvárosból püspöki székhely. A 18. századi Székesfehérvár városképi változásai. *Urbs* 7, 425–464.

Mo. vallási adatok

1997 *Magyarország településeinek vallási adatai 1880–1949, I–II.* Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.

Forced track as a solution
The fate of the Lutheran properties in Székesfehérvár
in the light of church decisions (1945–1969)

The history of the properties of the Evangelical congregation of Székesfehérvár and the care of their creation and preservation, as well as the impact this had on the life of the community, began long before 1945, and it is no exaggeration to say that — although some of them no longer belong to the church — they still exist today. The fate of the plots and buildings is inseparable from each other, and is intertwined even during the forced solution to be detailed in the study, one follows the other.

The reason why the Evangelical congregation of Fehérvár suffered great losses during the nationalization, and why it was forced to make decisions that resulted in the loss of everything except its church, is partly due to the small size of the community. Added to this was the fact that from the very beginning of the congregation, they had to work hard to acquire real estate. All this only intensified during the nationalization, brought an unexpected turn in the mid-1980s, and its aftereffects continued to influence the fate of the congregation even after the change of regime

Previous research on the history of the Székesfehérvár congregation has been more of an overview and summary of the history of the community, in a descriptive, fact-finding, and less interpretative-evaluative manner. This study, by supplementing previous research, now undertakes to present several connections that could not be realized previously — due to space or missing data.

